

E.
DUCHOVNÍ KULTURA

Zvláštnosti v pohrebnom ríte ako súčasť duchovnej kultúry v 9.—10. storočí

MILAN HANULIAK

V prelomovom období včasného a vrcholného stredoveku členovia komunity pochovávali zomrelých na občinových pohrebiskách umiestňovaných v blízkosti sídlisk. Mnohé z príznačných črt týchto nekropol sú už známe. Po istú hranicu sa vcelku uspokojivo podaril priblížiť rad determinantov vonkajšej podoby štandardne sa opakujúcich súčastí pohrebných obradov (Hanuliak, 1990). Prekročeniu spomínanej hranice vytrvalo bráni materiálny charakter východiskovej pramennej bázy. Jej pričinením nie je možné získať konkrétnejšie poznatky o duchovnej zložke, akívne ovplyvňujúcej mnohé z oblastí života vtedajších ľudí. Do ich zostavy nesporne patrí aj kolekcia noriem, zvyklostí a praktík, ktorými sa riadila činnosť sprevádzajúca úmrtie jedinca a jeho následnú odluku od reálnej pozemskej existencie, kolektívu blízkych ľudí. Neľahko sa takisto hľadajú výstižnejšie charakteristiky zriedkavejších až výnimočných prejavov pohrebného rítu, doložené obmedzenou škálou vonkajších znakov.

Medzi takéto zvláštnosti patria aj ľudskí jedinci, ktorých skelety sú nachádzané v jamách sídliskového typu. V týchto prípadoch nemôžeme hovoriť o ich pochovaní, ale o uložení, resp. deponovaní v nehrobových jamách. Séria neštandardných znakov naznačuje, že dôvody neobvyklostí tejto skupiny pamiatok v podstatnej miere pramenia v málo dostupnej sfére myslenia a konania ľudí vtedajšieho obdobia. Ich špecifickosť v plnej miere potvrdzuje nízky počet známych prípadov tohto druhu z územia dnešného Slovenska i okolitých krajín. Aj napriek tomu vytvárajú materiálový súbor s pomerne ustálenou sériou znakov, ktorý nemožno naďalej obchádzať. Oveľa naliehavejšie vystupuje do popredia nutnosť analýz zaznamenaných znakov. Ich výsledky sú potrebné k hľadaniu príčinných súvislostí uvedených neobvyklostí, ktoré po začlenení do už známeho obrazu o duchovnej kultúre 9.—10. stor. môžu napomôcť k ich odtabuizovaniu.

Z územia Slovenska je dosiaľ známych desať lokalít, na ktorých boli jedinci uložení do dvadsaťdva sídliskových objektov. V drvivej väčšine prípadov ide o sídliská. V rámci pohrebiska sa objekty tejto kategórie zaznamenali iba v Cíferi-Páci (Zábojník, 1978) a Milanovciach (Hanuliak—Kolník, 1993). Na lokalite z Bratislavy (Vallašek, 1972), Milanoviec, Nitrianskej Stredy (V. Vendtová: Nález, správa AÚ SAV Nitra, 2 989/66), Žabokriek nad Nitrou (O. Krupica: Nález, správa AÚ SAV Nitra, 369/61) a Veľkého Cetína II (informácia M. Ruttkayihó) bol zistený jediný takýto objekt. V Cíferi-Páci a Nitre (A. Rajnič: Nález, správa AÚ Nitra, 24/60) išlo o dva objekty. V Šali-Veči sa prebádali štyri, v Mužly-Cenkove v polohe Vilmakert a Orechový sad spolu až deväť objektov (Hanuliak—Kuzma, 1991; Kuzma, 1992; Hanuliak—Kuzma—Šalkovský, 1993). Z porovnania počtu objektov s ľudskými jedincami s celkovým počtom objektov na lokalite vyplynie náznak ich priamej závislosti. Hlbšie zamyslenie sa nad radom ďalších vnútorných determinantov, schopných ovplyvniť frekvenciu ich výskytu, naznačený vzťah skôr spochybňuje.

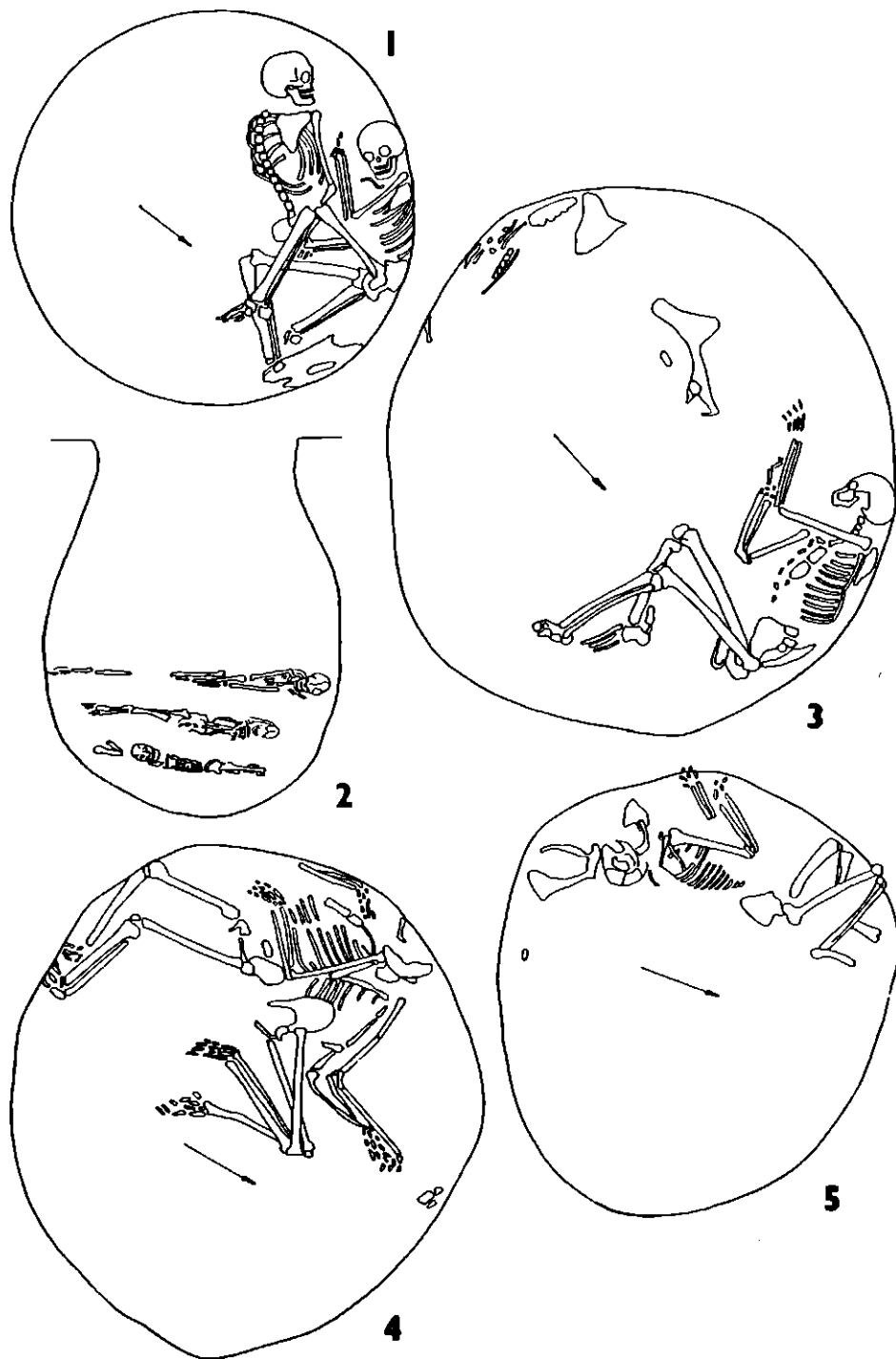
Podľa tektoniky stien a hĺbky, možno sídliskové jamy rozdeliť na plytšie zásobné objekty bez bližšie známej účelu a obilné zásobnice (Hanuliak—Kuzma, 1988, s. 387, 389). Medzi obilnicami na prvý pohľad dominujú hruškovité tvary s baňatou spodnou časťou. Proporcionalita zastúpenia vyčleniteľných typov však nie je vyjadrením ich reálneho pomeru, pretože nemalá časť spomedzi nich bola zachytená iba v spodných častiach pôvodného priestorového rozsahu. Patrí k nim aj objekt z Bratislavy, ktorý bol na základe dorekonštruovanej hĺbky označený za studňu (Vallašek, 1972, s. 246). V našom súbore by tak išlo o jediný prípad takéhoto druhu objektu, ak ovšem jeho pôvodná funkčnosť nebola zásobná, ako u ostatných. Okrem objektu 2 z Veľkého Cetína II patrí k zásobným jamám aj objekt z pohrebiska v Milanovciach, označený pôvodne ako hrob 21. Jeho steny sa nepravidelne zošikmovali k lavórovitému dnu (obr. 4:1). Vzhľadom na tieto znaky a metrické údaje nejde v danom prípade o hrobovú jamu i napriek tomu, že umiestnenie v náznakoch vykazuje vzťah k okolitým hrobom (Hanuliak—Kolník, 1993, obr. 7).

Počet objektov s jedincami deponovanými na dne, alebo len tesne nad dnom, a objektov s jedincami v rôznych hĺbkach zásypu ich výplne, je takmer vyrovnaný. V druhom prípade sa skelety nachádzali v hĺbke 25—200 cm nad dnom. V najhorejšej miere išlo o rozmedzie 25—40 cm. Zo súboru sa vymyká iba objekt 297 z Mužly-Čenkova. Telo nedospelaj ženy bolo v ňom vtiesnané do priehlbne obdĺžnikového tvaru zapustenej do dna obilnej zásobnice. Svojimi parametrami pripomína hrobovú jamu podpriemernej hĺbky a plochy.

Pri posudzovaní umiestnenia jedincov v objektoch neprekvapí, že v deviatich prípadoch sú deponovaní zhruba v ich strede. Vo zvyšných jamách dominuje súčet severozápadného, severného a východného sektora. Oveľa jednotnejšie sú údaje o orientácii, i keď je pri pokrčených jedincoch neraz obtiažne a pri intencionalne rozrušených telách úplne nemožné, určiť stredovú os ich tela. Odhliadnuc od sporných prípadov prevláda v orientácii zvyšnej časti skeletov vzácna proporcionalita, zastúpená vo všetkých hlavných azimutoch.

Nesporne najvyššiu variabilitu postrehnuteľných ukazateľov možno zaznamenať v polohách deponovaných jedincov. Pri ich kategorizácii, vzhľadom na preukázanú mnohorakosť, je účelnejšie obmedziť sa iba na vyčlenenie základných skupín s niekoľkými variantami. Do najpočetnejšej z nich patria jedinci uložení v pokrčenej polohe na pravom boku (8 prípadov), alebo na ľavom boku (10 prípadov). Podľa intenzity pokrčenia trupu a končatín možno medzi nimi rozoznať skupinu miernych (skelet 1 z objektu 32 v Cíferi-Páci; objekt 336 z Mužly-Čenkova; obr. 1:3, 2:3), výrazných (objekt 297 z Mužly-Čenkova; objekt 1 z Nitry; obr. 2:3, 3:3) a extrémnych variantov (objekt 2 z Nitry; obr. 3:2). V deviatich jamách bolo zaznamenané uloženie na chrbte s končatinami umiestnenými vcelku obvyklým spôsobom (skelet 2 z objektu 2 vo Veľkom Cetíne II; obr. 3:4). Jedinec z objektu 438 z Mužly-Čenkova (obr. 2:5) mal pritom dolné končatiny pravidelne uložené, v objekte 966 (obr. 3:1) zo spomenutej lokality išlo o nepravidelnú polohu. Pre malú konkrétnosť údajov je neľahké rozhodnúť, či do tejto kategórie nepatrí aj jedinec z Nitrianskej Stredy. Bezproblémová je naproti tomu skupina troch objektov s jedincami uloženými na bruchu (hrob 21 z Milanoviec; objekt 489 z Mužly-Čenkova; objekt 15 zo Šale-Veče; obr. 2:4, 4:1, 2) a troch objektov s intencionalne rozrušenými skeletami (objekt 726 z Mužly-Čenkova; objekt 1 a 28 zo Šale-Veče; obr. 2:7).

Z pertraktovanej série 38 jedincov bolo iba v dvanástich prípadoch odborné určené ich pohlavie a vek. Základné určenie ostatných, vykonávané príležitostne vedúcimi výskumov, bývajú často všeobecné a neúplné. Príkladom je

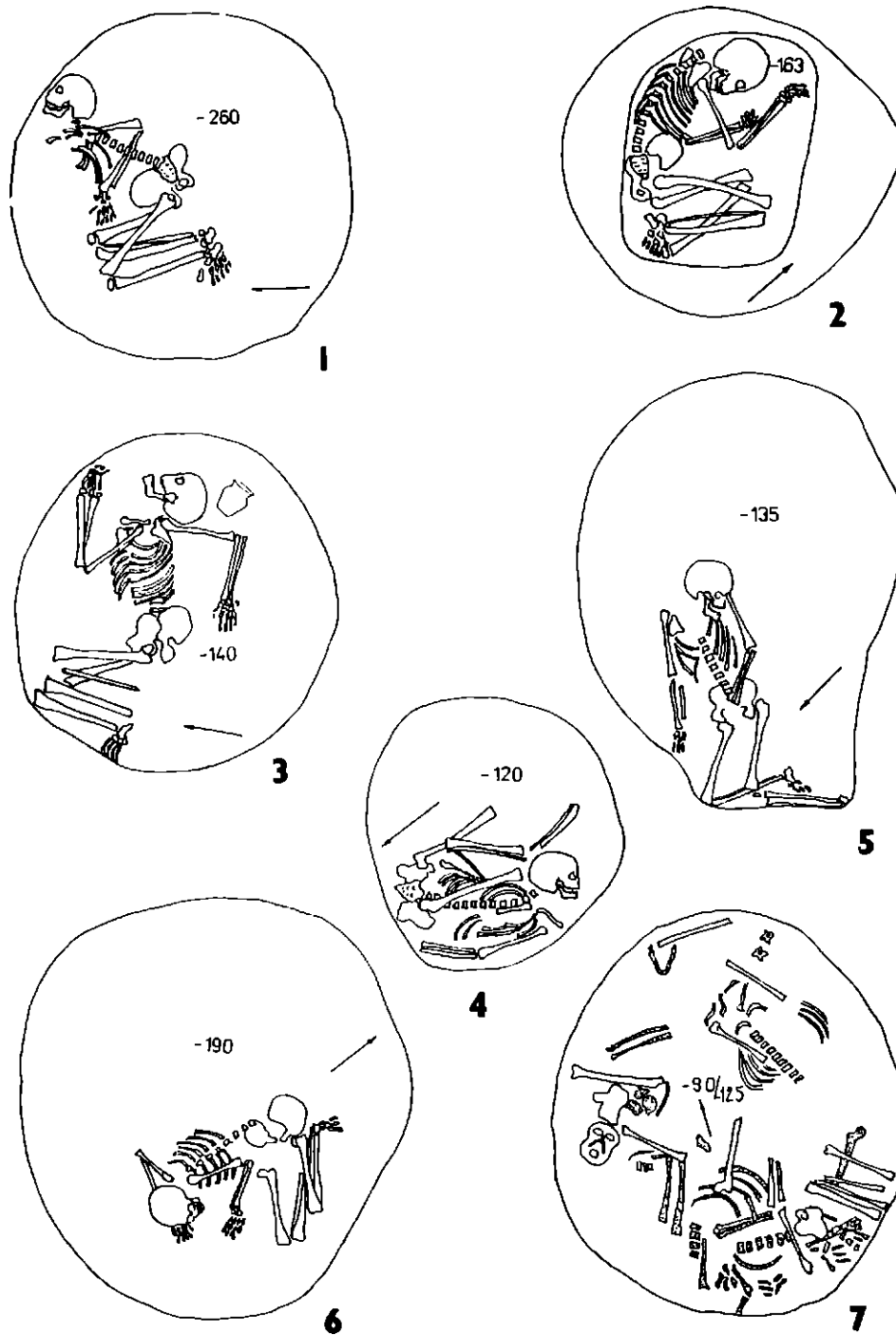
Obr. 1. Cifer—Péc: 1 — skelet 2 a 3 i objektu 7, 2 — objekt 32, 3 — skelet 1 z objektu 32, 4 — skelet 2 a 3 z objektu 32, 5 — skelet * x obleklo 32.

štrnásť jedincov zaradených bez bližšieho spresnenia do kategórie dospelých. Títo môžu zásadne zmeniť pomer žien a mužov vyčíslený v reprezentatívnej vzorke na 6:11 v neprospech žien. Deti pochádzajú zo štyroch objektov, nedospelí z dvoch. Ďalším nedostatkom plynúcim z chýbajúceho odborného spracovania antropologického materiálu je neznalosť somatických zvláštností a stôp traumatického pôvodu, ktoré mohli byť jednou z príčin úmrtia i neobvyklého uloženia jedinca do nehrobovej jamy. Pravostranné deformovaná lebka nedospelého jedinca z objektu 488 z Mužly-Čenkova predstavuje v tomto smere svetlú výnimku.

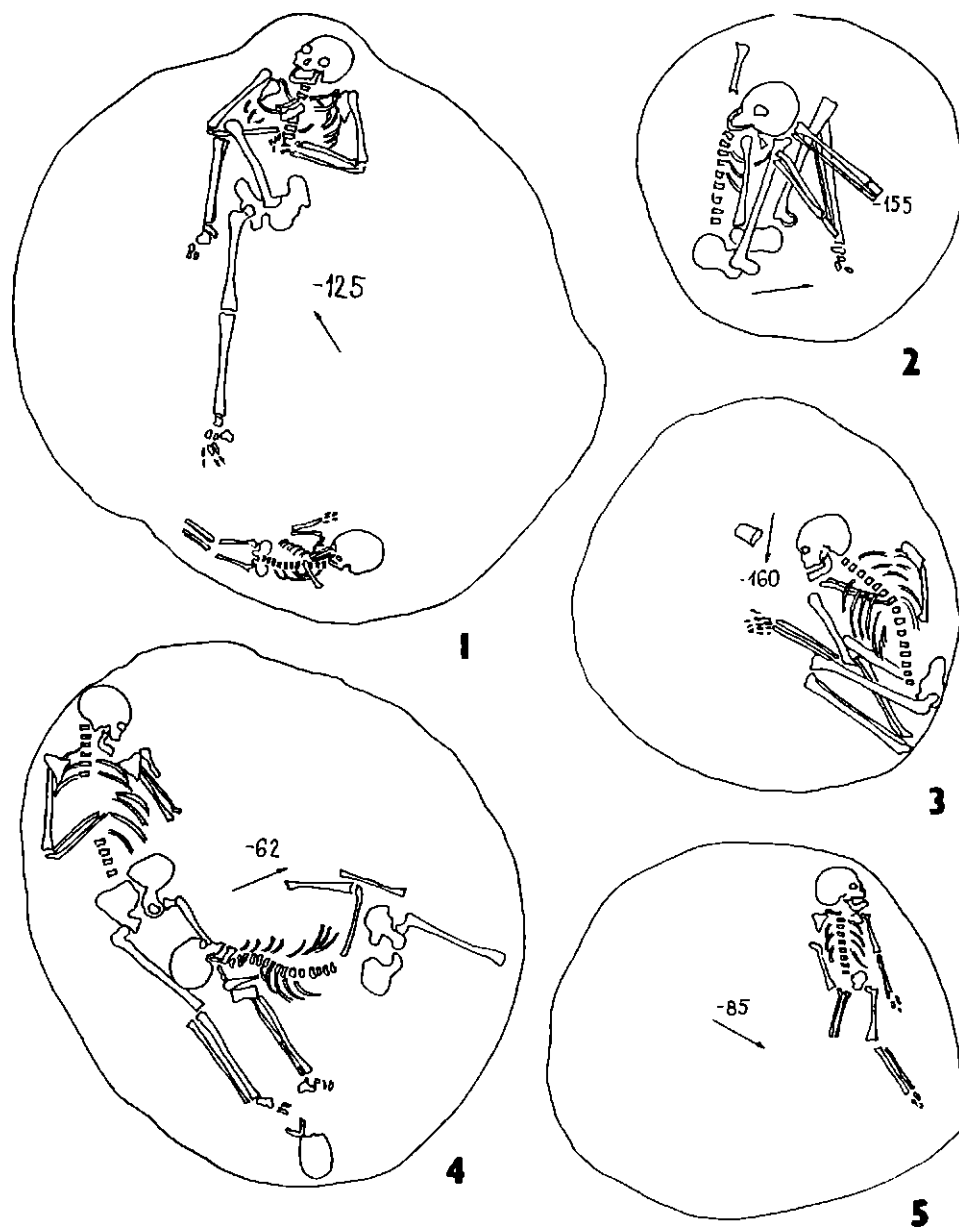
Z výplne objektov s deponovanými ľudskými jedincami pochádza druho-vozhodný zásyp ako zo všetkých sídliskových objektov. Pomer zastúpenia keramických fragmentov, nefunkčných kovových a kostných predmetov, zvieracích kostí, kameňov, mazanice či zuholnatých semien, nie je v žiadnom vzťahu so zomrelým. S menšou istotou sa dá tento vzťah špecifikovať, ak sú niektoré z predmetov materiálnej kultúry uložené na súhlasnej úrovni so skeletom. Na ilustráciu možno uviesť sekerovité hřivny rozhodené po obvode západnej polovice jamy z Bratislavy a kotol s depotom železných predmetov nájdený tesne nad kolenami zomrelého v Žabokrechoch nad Nitrou (Vallašek 1972, s. 231; Bialeková 1978, s. 257). Dva prasleny nájdené medzi stehnovými kosťami dospelej ženy v objekte 15 zo Šale-Veče majú podia sprievodných znakov však už charakter regulárnych predmetov pohrebného inventára (Hanuliak 1990, s. 159). Rovnaké poslanie s cieľom poslúžiť mŕtvmu v záhrobí mala akiste nádoba z objektu 336 v Mužly-Čenkova a objektu 1 z Nitry. Bez akýchkoľvek pochýb môžeme uvažovať v takomto zmysle o nádobách z objektu v Nitrianskej Strede. Z dvojice nádob nerovnakej výšky bola jedna celá, druhá zámerne rozbitá. Obe však ležali konca chodidiel zomrelej. Ide tu o doklad pohrebnej zvyklosti s množstvom analógií na regulárnych súvekových pohrebiskách. Nižšia z nádob sa nachádzala pritom obvykle na mieste potravínových príloh, vyššia nádoba používaná pri pohrebných obradoch bývala zámerne rozbitá (Hanuliak 1992, s. 269).

Snahy o presnejšie chronologické zaradenie objektov nášho typu hatí všeobecne nízka chronologická citlivosť predmetov z ich výplne. Za úspech možno preto označiť výsledné datovanie väčšiny objektov z Mužly-Čenkova do poslednej štvrtiny 9.—prvej štvrtiny 10. stor. (Hanuliak—Kuzma—Šalkovský 1993). Analogický charakter materiálnej a stratigrafickej situácie dovoľuje obdobne datovať aj jamy zo Šale-Veče (Točík 1992, obr. 137, 143). Do priebehu prvej polovice 10. stor. posunul chronologické postavenie objektu z Bratislavy A. Vallašek (1972, s. 248). Do rovnakého úseku patria zrejme tiež objekty z Cífera-Pácu (Hanuliak 1992, s. 248—249). Z 9. stor., bez ďalšieho spresnenia úseku, by mali pochádzať objekty z Nitrianskej Stredy a Žabokriek nad Nitrou (Pramene k dejinám, 1989, s. 348—349, 375—376). Najmladší z celej série je hrob 21 z Milanoviec. Datovaný je rámcom do obdobia používania pohrebiska, t. j. najskôr do poslednej štvrtiny 10. stor. (Hanuliak—Kolník 1993, s. 124). Nedoriešené zostáva datovanie objektu 2 z Veľkého Cetína II. Sporadické a málo charakteristické črepy z jeho výplne sa nedajú jednoznačne zaradiť do 9. stor. Môže však ísť o intrúziu starších úlomkov do objektu, ktorý bol vysunutý na okraj sídliska z 9.—10. stor.

Analýza jedincov deponovaných v nehrobových jamách preukázala sériu vonkajších charakteristík s prevahou rozdielných nad spoločnými znakmi. Následkom toho, ale i chýbajúcich odborných expertíz antropologického materiálu, nekonkrétosti či absencie iných potrebných údajov, nie je jednoduché hľadať príčinné súvislosti zachytených anomálií. Rôznorodosť porovná-

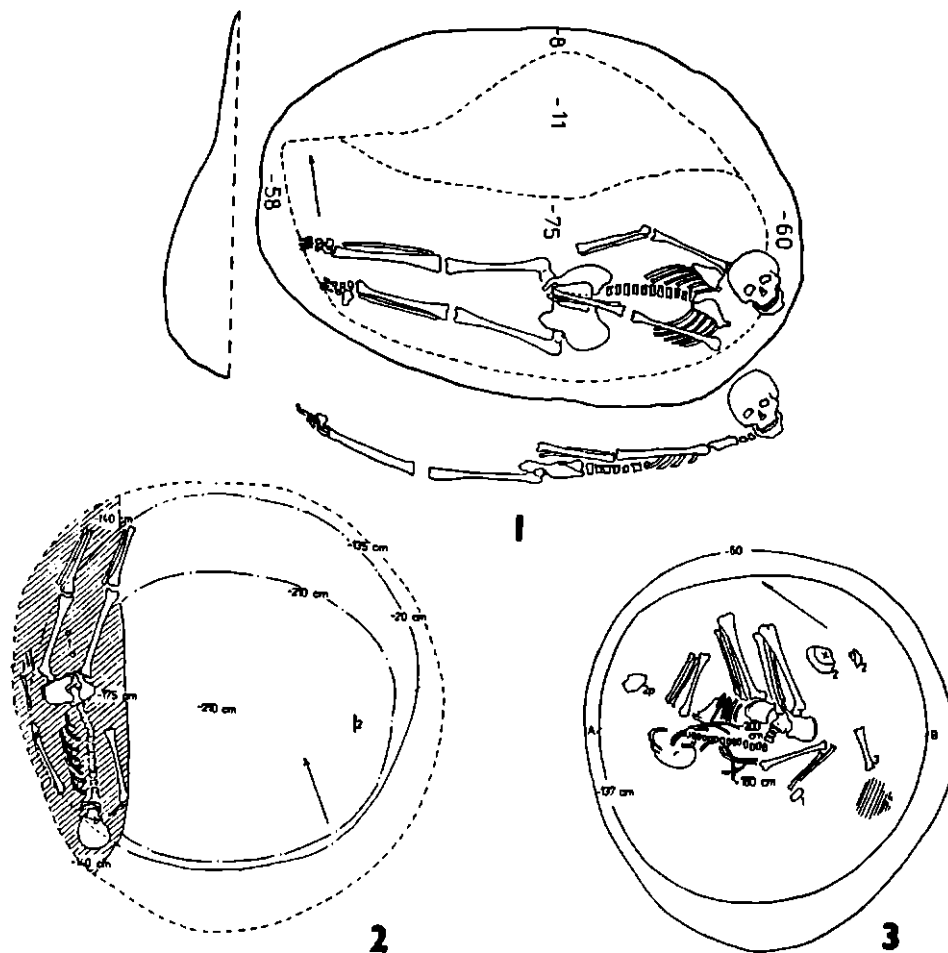

obr. 2. Muřa—Cenkov: 1 — oblekl 71, 2 — objekt 297, 3 - oblekl .136, 4 — objekt 4119, 9 — objekt 43B, 6 — objekt 4«8, 7 — objekt 726.

Obr. 3. Mužia-Ceikoy: 1 — objekt 966, 5 — objekt 27; Nitra: 2 — objekt 2, 3 — objekt 1; Velký Celin II: 4 — objekti 2.

vaných údajov naznačuje, že sledovaný spôsob deponovania jedincov môže byť výsledkom viacerých rozdielnych príčin, podnetov a faktorov. Netreba príveľmi zdôrazňovať, že úvahy o dôvodoch úmrtia jedincov sú nad rámec našich možností. I keď kolekcia výnimočností je v tomto smere náznakom ich nepriamej súvislosti, zjavnejšie sa zdá byť prepojenie s nábožensko-rituálnymi praktikami.

Obr. 4. Millanovce: 1 — hrob 21: Šala-Vcča; 2 — objekt 15, 3 — objekt 18.

V tejto súvislosti nebude zaiste náhodné, že takmer v 70 % prípadov z nášho súboru môžeme v uložení telesných zvyškov identifikovať rozdielne prejavy protivampirických praktík. Sporadicky sa s nimi stretávame aj na súvekých občinových pohrebiskách. V prípade ich preventívnej i posteriórnej formy ide o dospelé osoby oboch pohlaví, vyznačujúce sa už počas života mimoriadnymi schopnosťami či inou psychicko-fyzickou výnimočnosťou, ktorá v danej komunite budila podozrenie. Po smrti mohli nadobudnúť škodlivú moc a zneužívať ju v neprospech pozostalých narúšaním ich pokojného života, poškodzovaním zdravia a majetku. Na eliminovanie tejto dispozície sa používala škála magických úkonov, na zamedzenie návratov škodiacich jedincov medzi živých zasa mechanické prostriedky (Bednárík 1939, s. 59; Szabó 1976, s. 71—72; Horváthova 1993, s. 61; Chorváthová 1993, s. 77).

Zo súboru jedincov deponovaných v nehrobových jamách sú dokladom preventívnych protivampirických opatrení prípady ich uloženia s ohnutým trupom, neobvykle uloženými hornými končatinami. Neprirodzene párovo pokrčené dolné končatiny prezrádzajú ich zväzovanie, majúce za cieľ znemožne-

nie pohybu (objekt 71, 297, 336, 448 z Mužly-Cenkova; objekt 1, 2 z Nitry; objekt 18 zo Šale-Veče; obr. 2:1—3, 6, 3:2—3, 4:3). Vo viacerých prípadoch je zjavný zámer umiestniť hlavu do takej polohy, aby bol odvrátený škodlivý pohľad zomrelého (Navrátilová 1993, s. 70; Chorváthová 1993, s. 77).

Polohy skeletov 1, 3, 4 z objektu 32 v Cíferi-Páci (obr. 1:3—5), objekt 71, 297, 336, 448 z Mužly-Čenkova (obr. 2:1—3, 6), objektu 1 z Nitry (obr. 3:3) poskytujú doklad o dodatočnej úprave jedincov po ich umiestnení do príslušnej jamy. V takýchto prípadoch treba vylúčiť dehonestujúce pohodenie jedinca. Oveľa pravdepodobnejší je prejav pietnosti motivovaný snahou o priblíženie sa k takej polohe, ktorá by najväčšmi zodpovedala potrebám preventívnej magickej ochrany. Prejavom menej obvyklého prístupu z tejto série je poloha zomrelého z objektu 297 v Mužly-Čenkove (obr. 2:2). Jeho telo bolo vtlačené do plochoj i hĺbkou podpriemernej jamy, dodatočne vyhlúbenej do dna sídliskového objektu azda i preto, aby sa mohla ľahšie dodržať želatelná pokrčená poloha. Za výraznejší obranný protivampirický prejav sa považuje uloženie jedinca na brucho. Okrem obavy z revenatstva býva takáto poloha považovaná aj za doklad potupného uloženia (Krumphanzlová 1961, s. 545; 1964, s. 192). V takejto polohe ležal zomrelý v hrobe 21 z Milanoviec (obr. 4:1), objekte 15 zo Šale-Veče (obr. 4:2). V snahe deponovať jedinca takýmto spôsobom v objekte 489 z Mužly-Čenkova (obr. 2:4). vzhľadom na jeho malý priestor, bolo potrebné dolné končatiny mŕtveho násilím neprirodzene vyvrátiť, takže nakoniec smerovali ponad jeho chrbtovú časť.

Dokladom posteriórnych protivampirických praktík, vykonávaných v istom odstupe po uložení zomrelého do jamy, je objekt 726 z Mužly-Čenkova (obr. 2:7), objekt 1 a 28 zo Šale-Veče. Cieľom takýchto drastických obranných zámkov bolo porušiť celistvosť oddelením niektorých jeho častí, prípadne v úplnosti rozrušiť celé jeho telo. Spolu s tým sa mala definitívne zničiť nielen škodlivá moc, ale i jej samotný nositeľ. K miernym variantom takejto škály prejavov patrilo rozbíjanie lebiek považovaných za centrum viacerých obávaných zmyslových orgánov (skelety 2—4 z objektu 32 v Cíferi-Páci; obr. 1:4 až 5).

Výslednú činnosť uvedeného druhu nemožno zamieňať so zvieratami, ktoré bývali pôvodcami príbuzných prejavov. Ak bola vrstva zásypovej hliny nad zomrelým malá, navŕšená iba na izolovanie sprievodných dôsledkov rozkladného procesu, možno pripustiť činnosť hlodavcov schopných dislokovať niektoré kosti trupu a končatín. Pôvodcami výraznejších rušivých zásahov mohli zasa byť šelmovité zvieratá schopné odnieť z jamy aj niektoré kosti (Winkler—Schweder—Sänger 1991, s. 90, 96). Vzhľadom na veľkú hĺbku deponovaných jedincov z objektu 2 vo Veľkom Cetíne II (obr. 3:4), objektu 27 z Mužly-Čenkova (obr. 3:5) môžeme týmto spôsobom vysvetliť zaznamenané anomálie uvedeného druhu. Príčina absencie kostí ľavého predlaktia z objektu 15 zo Šale-Veče musí byť iná. Ťažko však rozhodnúť, či išlo o dôsledok traumatickej udalosti, chirurgického zákroku, alebo exekučného prejavu za porušenie vtedajších zvykových noriem uznávaných v danej societe (Krumphanzlová 1964, s. 190—191; Stloukal—Vyhnálek 1973, s. 555; Jakab 1993 s. 117).

Po porovnaní prípadov s výraznými formami anomálií polôh zomrelých z nehrbových jám zostávajú otázne zriedkavejšie doložené miernejšie spôsoby uloženia. Jedinci pritom spočívajú na chrbte, dolné končatiny sú iba nérne pokrčené, alebo natiiahnuté v ose skeletu. Na ilustráciu možno uviesť objekt 27, 438 a 966 Mužly-Čenkova (obr. 2:5, 3:1, 5), objekt 2 z Veľkého Cetína II (obr. 3:4). Uloženie horných končatín sa zasa zhoduje s niektorou formou, známou zo súvekých občinových pohrebísk. Tu nachádzame takisto analógie

k neobvyklým polohám celého tela. Takéto polohy sa vysvetľujú pochovaním jedincov v stave mŕtvolného stuhnutia bez neskoršej úpravy tela, alebo za účasti zníženej pietnosti a nedbalosti.

Nezriedka sa tiež uvažuje o patologických a produktívno-degeneratívnych zmenách na skeletoch vznikajúcich v dôsledku nevhodných životných a pracovných podmienok (Chochol 1973, s. 446—447; Ludikovský—Snášil 1974, s. 55). Toto nie sú zaiste také dôvody, ktoré by daných jedincov z kolektívu vyčleňovali. Ich deponovanie v nehrobových jamách, spolu s jedincami s prejavmi protivampirických praktík, však upozorňuje na možný spoločný, no nášmu chápaniu unikajúci dôvod oboch foriem uložení.

V sledovaných parametroch z nehrobových jám zo sídlisk i pohrebísk niet rozdielov. V prípade pohrebisk sa počet problémových otázok rozrastá o novú. Tá nastoluje potrebu hľadania zdôvodnení hĺbenia sídliskových jám v tomto odlišnom nálezovom prostredí. Okrem celého radu identických prvkov, je v prípade dvoch objektov z Cífera-Pácu pozoruhodné, že zásypový materiál z ich výplne má aj na pohrebisku sídliskový charakter. Obsahuje sporadicky zastúpený črepový materiál, zvieracie kosti a deponovaných ľudských jedincov, tak ako objekt 5 z pohrebiska vo Veľkých Bíloviciach na území dnešnej Moravy. Z. Měřínský prvotnú funkciu tamojšieho objektu určil ako studňu s očistno-ochranným poslaním. Po strate tohto kultového významu sa využívala na zhromažďovanie zvyškov pohrebných hostín a poslúžila aj na uloženie nedospelého jedinca. Teho výnimočnosť potvrdili zrastené rezáky s nadpočetnými zubami (Měřínský 1984, s. 48; 1985, s. 79). Absencia ďalších analógií tohto druhu zo súvekých pohrebísk na našom území neposkytuje možnosť bližšieho osvetlenia významu zásobných jám na nekropolách v zmysle predstáv J. Eisnera (1966, s. 406—407). Ak však boli vyhĺbené tak ako vo Veľkých Bíloviciach a Cíferi-Páci, ich využitie na deponovanie zomrelých z rizikových skupín má svoje praktické opodstatnenie.

Nehrobová jama z pohrebiska v Milanovciach je zaujímavá z iného hľadiska. Na základe analýz pohrebného inventára a elementov pohrebného rítu bolo stanovené, že v danom časovom úseku na tejto nekropole pochovávali príslušníci maďarského etnika. Uvedená lokalita potom reprezentuje chronologicky najmladší výskyt sledovaného spôsobu uloženia zomrelého, ktorý bol s veľkou pravdepodobnosťou neslovanského pôvodu. Naznačuje sa tak súčasne, že netradičný spôsob deponovania jedincov z rizikových skupín nebol maďarskému etniku neznámy. Podľa sprievodných predmetov materiálnej kultúry i celkového charakteru nálezového prostredia vo všetkých ostatných prípadoch z nášho súboru, ide o jedincov spitých s autochtónnym slovanským prostredím.

Detailne vykreslené znaky zo súboru jedincov uložených v nehrobových jamách zo sídlisk informujú o použití inej škály prostriedkov, ktoré bývali aplikované pri pochovávaní zomrelých na súvekých občinových pohrebiskách. Dominujúcim prvkom v týchto štandardných prípadoch bývala snaha zabezpečiť bezproblémový a trvalý prechod zomrelého do záhrobného sveta. K tomu malo prispieť naklonenie si mŕtveho preukazovaním potrebnej úcty, ľútosť nad jeho smrťou a priloženie niekoľkých predmetov. Tie mali za cieľ posilniť mŕtvemu v záhrobnej existencii a odstrániť tak dôvod jeho navracania sa medzi živých motivovaný ich nedostatkom. **Zákroky** protivampirického charakteru sa vykonávali však iba v krajných prípadoch. Najmä vtedy, ak sa očakávalo, že obvykle používané rituálne praktiky môžu zlyhať, alebo sa ich schopnosť v zápase s nečistými silami preukázala ako málo účinná. V drvivej väčšine ostatných bezrizikových prípadov k zaisneniu potrebnej ochrany kolektívu v plnej miere postačovali bežné magické úkony.

V prípade jedincov z nehrobových jám je nápadné, že táto tradičná zložka pohrebných obradov chýba. Prejavy zníženej pietnosti v uložení, deponovanie v nehrobovej jame mimo občinového pohrebiska, nedostatočné prekrytie zemnou chrániacou pred rušivou činnosťou zvierat, vyvolávajú pochybnosti nad tým, že by títo jedinci boli riadnymi členmi príslušnej komunity. Je prekvapivé, že po odbúraní spomenutej zložky pohrebných obradov, sa obyvatelia sídliska neobávali takýchto jedincov, uložených v blízkosti ich príbytkov. Chýba tu totiž ochranná zóna voči zomrelým, reprezentovaná potrebnou vzdialenosťou medzi sídliskom a pohrebiskom.

K ochrane kolektívu zo sídliska pred obávanými jedincami v prevažujúcom množstve prípadov, muselo postačovať ich uloženie do polôh znemožňujúcich návrat, resp. definitívne zničenie nebezpečných schopností rozrušením ich tiel. Opäť sa tak potvrdzujú obavy, bežné vo vzťahu ku každému nebezpečnému mŕtvemu. Absentuje pritom úcta a záväzky obvyklé v prípade rôznych úrovní príbuzenských vzťahov spájajúcich jedincov v každej komunite. Vzhľadom na uvedené skutočnosti možno hypoteticky pripustiť, že neobvyklým spôsobom deponovaní jedinci boli voči členom komunity zrejme cudzími osobami, alebo nepriateľmi. Absencia obáv z ich výnimočností a uloženia aj v tesnej blízkosti príbytkov nebývala v predkresťanskom období dôvodom k obavám. V rovnakej miere nie je neobvyklé, ak v drvivej väčšine prípadov chýbajú predmety pohrebného inventára. V štyroch prípadoch priložené predmety, zastúpené nádobami a praslenmi, možno považovať za náznak hlbšieho vzťahu medzi pozostalými a mŕtvym.

Nemenej pravdepodobným vysvetlením výnimočných spôsobov deponovania jedincov môže byť diferenciácia rozdielností medzi prirodzenou a neprirodzenou smrťou za predpokladu, že jej korene siahajú do predkresťanského obdobia. Po zvážení vysokej rezistentnosti niektorých zložiek pohrebného ritu, popri zaznamenaných reziduách pohanského systému v recentnom materiáli, sa táto podmienka nezdá byť neobvyklou. Do spektra neprirodzených spôsobov úmrtí patriaca násilná smrť, samovražda, neznáme okolnosti neobvyklého úmrtia (Navrátilová 1992), pri vyššie uvedenej kategorizácii, mohli nesporne vzbudiť u súčasníkov nedôveru a obavy pred nečistými silami (Bednárik 1972, s. 17; Navrátilová 1993, s. 72). Je možné, že reakcia členov komunity vplyvom obáv smerovala k uloženiu jedincov takejto rizikovej skupiny mimo občinového pohrebiska.

Naznačená interpretácia by bola aktuálna vo väzbe k štyrom jedincom detského veku. V ich prípade sotva možno uvažovať o natoľko rozvinutých psychických schopnostiach a nadobudnutí fyzických výnimočností, ktoré by ohrozovali komunitu. Málo pravdepodobný je tiež prípad, že by sa v cudzej komunite mohli ocitnúť v pozícii nepriateľov. Nemenej komplikovanou záležitosťou je hľadanie príčinných súvislostí zlomkov detských lebiek nájdených v objekte 456 a 933 z Mužly-Čenkova. Izolované fragmenty čelových kostí a hornej čeluste sa našli vo výplni označených sídliskových jám ako bežná súčasť ich zásepového materiálu. Rámcové zaradenie príslušného chronologického úseku vyvoláva oprávnené pochybnosti o spájaní uvedených dôsledkov s rituálnou antropofágiou (Jakab 1993, s. 121). Skutočné príčiny budú zrejme iné. Pri chýbajúcich údajoch potrebného množstva a kvality sú snahy o zodpovedanie ťažiskových otázok nad rámec súčasných možností.

Nálezové okolnosti z objektu preskúmaného v Bratislave, upozorňujú na potrebu jeho odčlenenia z rámca predošlých prípadov. Jedinci z jeho výplne, vo všetkých siedmich prípadoch dospelí muži, boli do objektu nahádzaní bez vázjomného rešpektovania a systému. Podľa toho tu mohlo ísť najskôr o po-

trebu nenáročným spôsobom asanovať týchto jedincov, ktorí boji zrejme účastníkmi niektorej z bojových akcií. Nepriamym potvrdením tejto konštrukcie by mohol byť zánikový sídliskový horizont s množstvom uhlíkov rôznej veľkosti, popolom, veľkých kameňov i sekerovitých hrivien. Jeho časť uvedeného zloženia sa spolu ľudskými jedincami ocitla v spodnom úseku výplne onoho objektu (Vallašek 1972, s. 231).

Objavenie sa jedincov v nehrobových jamách v prostredí pohrebísk môže mať rovnaké dôvody ako v prípade sídlisk. Nemožno však vylúčiť aj odlišné príčinné súvislosti, vplyvom ktorých je ich výskyt zriedkavejší. Umiestnenie na občinových pohrebiskách môže byť pritom chápané ako doklad menších obáv z jedincov rizikovej skupiny. Rovnako akceptovateľná sa zdá byť takisto ich schopnosť v menšom rozsahu škodiť zomrelým, no závažnejším spôsobom ohrozovať žijúcich súčasníkov komunity.

Spôsob deponovania jedincov v nehrobových jamách so štandardnými spôsobmi ihnumácie zomrelých na občinových pohrebiskách vytvárajú ucelený obraz systému predstáv o živote a smrti, posmrtnej existencii a vzťahu živých k mŕtvym v 9.—10. stor. Spolu s ďalšími oblasťami života sú pevnou súčasťou tradičnej duchovnej kultúry predkresťanského obdobia. Aj napriek zaznamenaným prípadom a nemalej rozdielnosti, nestoja v protiklade. Potvrdzujú naopak doterajšie poznatky o otvorenosti systému s heterogénnou skladbou pohrebných zvyklostí, zlučujúcich v sebe prvky výrazových prostriedkov z rôznych období. Podľa množstva okolností rôznorodého obsahu môžu byť aplikované v malej i početnejšej pospolitosti z jednej i viacerých lokalít daného regiónu (Horváthova 1993, s. 60; Navrátilová 1993, s. 69). Výnimočnosť niektorých vonkajších znakov z nehrobových jam neprekvapí, ak sa obdobie ich výskytu zaradí do celkovej vývojovej schémy náboženských foriem. Ide totiž o raný úsek pohansko-kresťanského synkretizmu s dominujúcim postavením množstva individuálnych čít substrátu duchovnej kultúry pohanského svetonázorového systému (Hanuliak 1993). Silnejúcim vplyvom kresťanskej cirkvi došlo v neskoršom období k ich postupnému odbúraniu v prospech vyššej duchovnosti a etickosti pohrebných obradov.

Literatúra

- BEDNÁRIK, R., 1939: Príspevok k pohrebným zvykom slovenského ľudu. In: *Národopis. Zbor. 1. Turč. Sv. Martin*, s. 54—94.
- BEDNÁRIK, R., 1972: *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava.
- BIALEKOVÁ, D., 1978: *Zabokreky nad Nitrou, okres Topoľčany*. In: *Významné slovenské náleziská na Slovensku*. Bratislava.
- EISNER, J., 1966: *Rukověť slovenské archeologie*. Praha.
- HANULIAK, M., 1990: *Ausspflanzungen archäologischer Quellen aus Flachgräberfeldern des 9.—12. Jahrhunderts*. *Slov. Archeol.*, 38, s. 147—191.
- HANULIAK, M., 1992: *Gräberfelder der slawischen Population im 10. Jahrhundert im Gebiet der Westslowakei*. *Slov. Archeol.*, 40, s. 243—308.
- HANULIAK, M., 1993: *Ku vzťahu pohanstva a kresťanstva na podklade archeologických prameňov*. *Slávia Slov.*, 28, s. 15—20.
- HANULIAK, M.—KUZMA, I., 1988: *Výsledky výskumu včasnostredovekého osídlenia v Mužle-Cenkove*. In: *Archaeol. hist.*, 8. Brno, s. 385—396.
- HANULIAK, M.—KUZMA, I., 1991: *Desiata sezóna výskumu v Mužle-Cenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989*. Nitra, s. 35—36.
- HANULIAK, M.—KOLNÍK, T., 1993: *Pohrebisko z 10.—11. storočia v Milanovciach (teraz Veľký Kýr)*. *Slov. Archeol.*, 41, s. 115—130.
- HANULIAK, M.—KUZMA, I.—SALCOVSKÝ, P., 1993: *Mužla-Cenkov. Osídlenie 9.—12. storočia*. Nitra, v tlači.
- HORVÁTHOVA, E., 1993: *Predstavy o posmrtnom živote a korelácii s pohrebnými obradmi*. In: *Kultové a sociálne aspekty pohrebného rítu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, s. 60—67.

- CHOCHOL, J., 1973: Antropologie staroslovanske skupiny z Lahovic. *Památ. archeol.* 64, s. 393—457.
- CHORVÁTHOVÁ, L., 1993: Pohřebné hry, strázenie mŕtveho a vampirizmus v strednej Európe. In: *Kultové a sociálne aspekty pohřebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, s. 76—80.
- JAKAB, J., 1993: Ľudské kostrové zvyšky v nehrbových objektoch a sídlisk v rozličných obdobiach praveku. In: *Kultové a sociálne aspekty pohřebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, s. 117—122.
- KRUMPHANZTOVÁ Z., 1961: K otázke vampyizmu na slovanských pohřebních Památ. *archeol.*, 51, s. 544—548.
- KRUMPHANZLOVA, Z., 1964: Zvláštnosti ritu na slovanských pohřebištích v Cechách. In: *Vznik a počátky Slovanů 5*. Praha, s. 177—212.
- KUZMA, I., 1992: Jedenásta sezóna výskumu v Mužle-Cenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1990*. Nitra, s. 61—62.
- LUDIKOVSKÝ, P.—SNASIL, R., 1974: Mladohradištní pohřebiště ve Velkých Hostěrádkách. Praha.
- MERINSKÝ, Z., 1984: Sídlíšní objekty, jámy, kúlové jamky a žlábký, prozkoumané při výskumu velkomoravského pohřebiště u Velkých Bílovic, okr. Břeclav. In: *Archeol. hist.*, 9. Brno, s. 39—63.
- MERINSKÝ, Z., 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích. Praha.
- NAVRÁTILOVÁ, A., 1993: K některým kultovním a sociálním aspektům pohřebního obřadu v české a slovenské lidové tradici. In: *Kultové a sociálne aspekty pohřebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, s. 69—74.
- Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia 1/1, 1989. Nitra.
- STLOUKAL, M.—VYHNÁLEK, L., 1978: Amputace levé nohy z Mikulčic. *Archeol. Rozhl.*, 30, s. 553—557.
- SZABO, J. Gy., 1976: Árpád-kori telep és temetője Sarud határában III. In: *Az Egri múz. Évk.*, 14. Eger, s. 17—79.
- TOCIK, A., 1992: Materiály k dejinám osídlenia južného Slovenska v 7.—14. storočí. In: *Stud. Zvesti AU SAV 28*. Nitra, s. 5—248.
- VALLAŠEK, A., 1972: Hromadný hrob z 10. storočia v Bratislave. In: *Monumentorum — tutela. Ochr. pamiatok 8*. Bratislava, s. 229—248.
- WINKLER, E.-M.—SCHWEDER, B.—SÄNGER, K., 1991: Die Skelette aus der frühbronzezeitlichen Siedlungsgrube von Kettlasbrunn in Niederösterreich. Kriminalfall, Hinrichtung, Menschenopfer oder soziales Aussenseitertum?. *Archaeol. austriaca* 75, s. 79—105.
- ZÁBOJNÍK, J., 1978: Výskum včasnostredovekého pohrebiska v Cíferi-Páci. In: *Stud. Zvesti AU SAV 21*. Nitra. s. 205—216.

Zusammenfassung

Besonderheiten im Grabritus als Bestandteile der geisten Kultur im 9.—10. Jahrhundert

Auf den Gräberfeldern des 9.—10. Jh. auf dem Gebiet der Slowakei sind auch einige Beispiele der Bestattungen in den Siedlungsgruben. Die Ausnahme solcher Bestattung betont die Lage in welcher die Toten sich befanden. Bisher wurden 22 Beispiele auf 10 Lokalitäten festgestellt. Die Bestattungen dieser Art verdienen unsere Aufmerksamkeit mit der Aufgabe zu beantworten, welche Ursachen zu solchen Bestattungen geführt haben. Diese Aufgabe ist nicht leicht, weil die anthropologische Auswertung und auch weitere wichtige Angaben fehlen. Fast 70 % der Skelette zeigt auf den gegenwampyrischen Charakter. Die Toten lagen auf der Seite mit dem gebogenem Rumpf und mit den gefalteten Gliedern, (z. B. Abb. 1:3—5; 2:1—3). Die Lage auf dem Bauch kommt nur selten vor (Abb. 4:1, 2). Beide Lageformen sollten verhindern damit die Toten zu den Lebenden nicht mehr zurückkehren konnten. In drei solchen Gruben waren die Skelette zerstört und manche Knochen waren versetzt (z. B. Abb. 2:7). In diesen Fällen handelt es sich um eine antiwampyrische Praxis. Es wäre auch möglich, daß die Knochen durch Tiere zerstört wurden, weil die Skelette unter einer dünnen Erdeschicht lagen. Nur selten lagen die Toten auf dem Rücken aber mit einer ungewöhnlicher Lage der Glieder (Abb. 2:5; 3:1, 4, 5). Solche Lage verrät eine Piätlosigkeit. Wenn wir alle bisherige Erkenntnisse über die Bestattungen in den Siedlungsgruben zusammenfassen, könnte wir sagen, daß die Toten zur normalen Stedlungskomunität nicht gehört haben. Diese Vermutung bestätigt die piätlose Lage in einer Siedlungsgrube außerhalb eines Gräberfeldes. In meisten Gruben fehlen auch die Grabfunde. Man kann auch nicht ausschließen, daß diese außenorden-

Illicie Be ; ;il:ung durch einen ungewöhnlichen Tod verursacht wurde. Es kann sich auch um einen Selbstmord oder um einen geheimnisvollen Mord handeln. Diese Umstände konnten zum Angst vor unreinen Kräften führen. Einn Ausnahme in diesen Beispielen stellt ein Objekt von Bratislava dar. Sieben Männer wurden in eine Grube eingeworfen ohne einzelne Körper zu respektieren. Es scheint, daß diese Männer in einem Kampf getötet wurden.

Die angeführten Beispiele zeigen verschiedene Bestattungs gewohnheiten in der vorchristlichen Zeit. Sie verraten die Vorstellungen über das Leben und den Tod und rlie Beziehungen der lebenden zu den Toten.

A b b i l d u n g e n :

1. Cífer-Pác. 1 — Skelett 2 und 3 aus dem Objekt 7, 2 — Objekt 32, 3 — Skelett 1 aus dem Objekt 32, 4 — Skelett 2 und 3 aus dem Objekt 32, 5 — Skelett 4 aus dem Objekt 32.
2. Mužla-Cenkov. 1 — Objekt 71, 2 — Objekt 297, 3 — Objekt 336, 4 — Objekt 489, 5 — Objekt 438, 6 — Objekt 488, 7 — Objekt 726.
3. Mužla-Cenkov. 1 — Objekt 966, 5 — Objekt 27. Nitra: 2 Objekt 2, 3 — Objekt 1. Velký Cetin II: 4 — Objekt 2.
4. Milanovce. 1 — Grab 21. Sala-VeCa: 2 — Objekt 15, 3 — Objekt 18.

